

XI. ÉRTÉKELÉS, MEGÍTÉLÉS

A személyi és infrastrukturális körülmények, valamint a működés megismerése után összességében is értékeltettük a kisebbségi önkormányzatokkal saját munkájuk eredményességét és az azt befolyásoló tényezőket, valamint a település vezetőit is megkértük erre a feladatra. A következőkben egy-egy településről szintén két álláspontot ismertetünk. Tanulságos lehet az önértékelés és a külső szemlélő megítélésének összehasonlítása ebben a kérdésben is.

A 30 településre kiterjedő kutatásunkban inkább csak arra kérdeztünk rá, hogy szükségesnek ítélik-e a CKÖ-k létét. A települési önkormányzat vezetőinek többsége (70 százalék) igennel válaszolt. Indoklásul nagyon változatos érveket hoztak fel. Említették a cigány lakosság beilleszkedésének elősegítését, az érdekképviselet fontosságát, az artikuláló szerepet a cigányság véleményének kifejtésében, illetve hogy a CKÖ-k kommunikációs csatornát jelenthetnek a cigány népesség felé. Az egyedüli dolog, amelyre nem gondoltak igazán: a kulturális autonómiára, a hagyományörzés feladatára, miközben e jogszabályok szerint ez lenne a kisebbségi önkormányzatok fő profilja. Nemleges válasz, érdekes módon, kizárólag a kistelepülések vezetőinek körében fogalmazódott meg. Indokaik között szerepelt a feltételek hiánya, az érdemi munkavégzés hiánya és a „nincs hasznuk a gyakorlatban” érvelés is. A CKÖ-vezetők sokkal pozitívabbnak látták a helyzetet, mint az várható is volt. Mindössze 10 százalékuk nem tartotta szükségesnek ezt az érdekérvényesítési formát, de indoklásukban ők is inkább a feltételek hiányosságaiból adódó elégedetlenségüknek adtak hangot. (Érdekesség, hogy a most tárgyalt intézmény elvetői egy kisközség melletti két megyeszékhely képviselői voltak.) A CKÖ-nek fontos szerepet tulajdonító személyek indoklásul többek között a segítő szándékot, az érdekképviseletet, a települési vezetők érdektelenségét, az önvédelmet jelölték meg. Érdekes módon egyetlen képviselő sem említette a hagyományörzés, a kulturális autonómia fontosságát, amely pedig a törvényben központi helyet kapott.

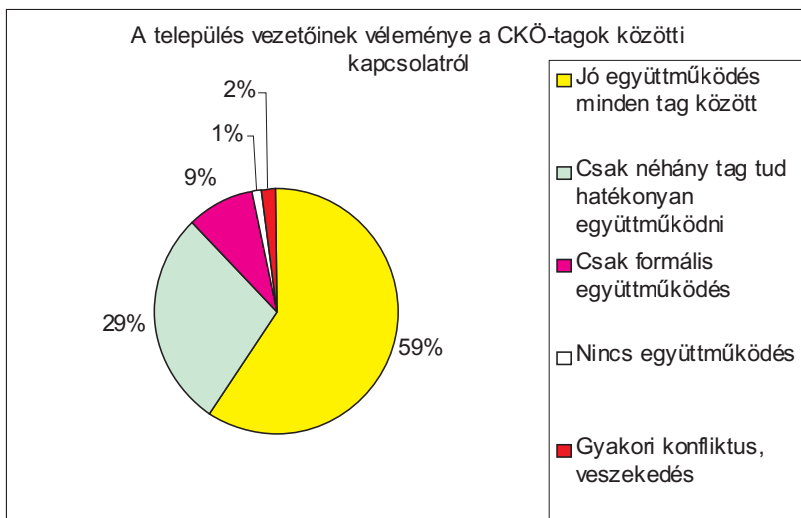
Nagymintás kutatásunkban már több részletre is rákérdeztünk. Elsőként arra, milyen az együttműködés a CKÖ-tagok között, hiszen az állandó ellentétek – erről többször is hallottunk interjúkutatásunkban – szétzilálhatják a lelkesedést. Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a CKÖ-k többségükben zavartalanul együtt tudnak működni minden megválasztott taggal, további 29 százalékukban pedig legalább néhány képviselővel. Mindössze 7 olyan esettel találkoztunk, amikor csak formális együttműködésről volt szó, 9 esetben gya-

kori konfliktusokról számoltak be, még 1 olyan eset is akadt, amikor a CKÖ elnökének megítélése szerint egyáltalán nem lehetséges az együttműködés képviselőtársaival. Érdeemes megfigyelni, hogy általában a nagyobb városokban jelentkeznek a konfliktusok, gyakoribbak az ellentétek. Úgy tűnik, a kis települések lakói jobban egymásra vannak utalva a mindennapokban, és valószínűleg régebben, illetve mélyebben is ismerik egymást, ami oldhatja a kiélezett helyzeteket.

A település vezetőitől – interjúink során – több ízben is hallottuk, hogy a CKÖ életét csak az állandó veszekedés jellemzi:

„Hogy miért működjön a községben kisebbségi önkormányzat? Nem látom, hogy harcolnának, hogy igyekeznének valamit letenni az asztalra saját érdekükben és a községük érdekében. Ezt nem látom. Egyáltalán nem hatékony a munkájuk, abban merül ki, hogy felveszik a havi tiszteletdíjat. Ami jelen tudomásom szerint 6000 forint havonta. Ebben merül ki a cselekedetük, hogy ezt felveszik. És nagyon sokan visszaadták már a képviselői tagságot, mert egymással is civakodtak, és már most azt hiszem, hogy a mostani ciklusban is a 8-10. ember van benn a testületben, mert annyian összevesznek, akkor az mindjárt kilép, odahagyja, akkor jön helyette a következő. De kimondottan a település javára nem tevékenykednek.”

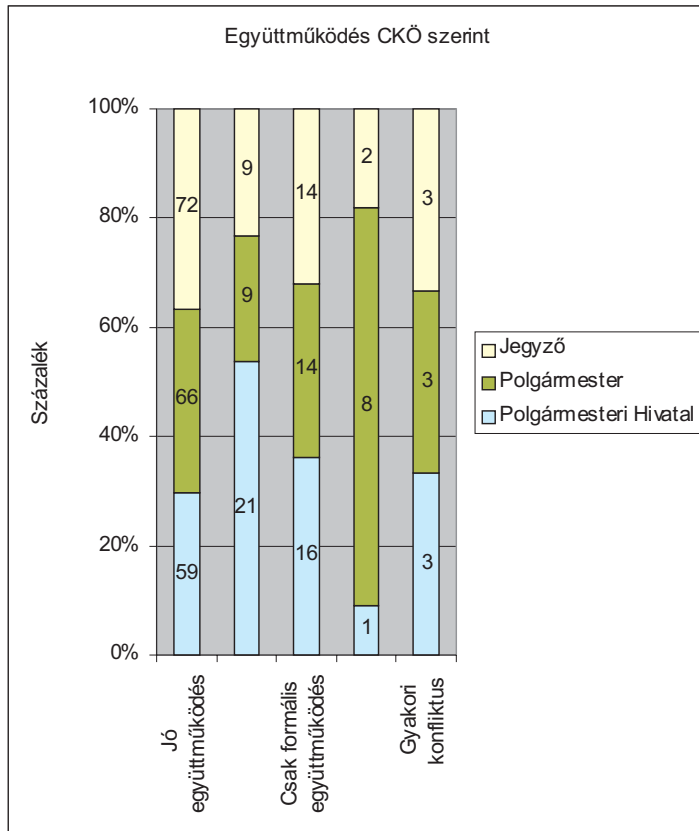
Kérdőíves adatfelvételünk értékelése során a következőket tapasztaltuk.

83. diagram

A 30 településre kiterjedő vizsgálatunkban szerzett adatok alapján nem tudjuk megerősíteni az egymással is együttműködni képtelen kisebbségi vezetőkről szóló elmarasztaló véleményt. A település vezetői normális munkakapcsolatnak nevezik a CKÖ-tagok munkáját.

A sikeres működés alapvetően meghatározó része, hogy milyen színvonalon, mennyire együttgondolkodva működnek a roma képviselők a település vezetőivel, intézményeivel, illetve hogy a gyakori konfliktusok ezt mennyire akadályozzák, vagy nem is teszik lehetővé.

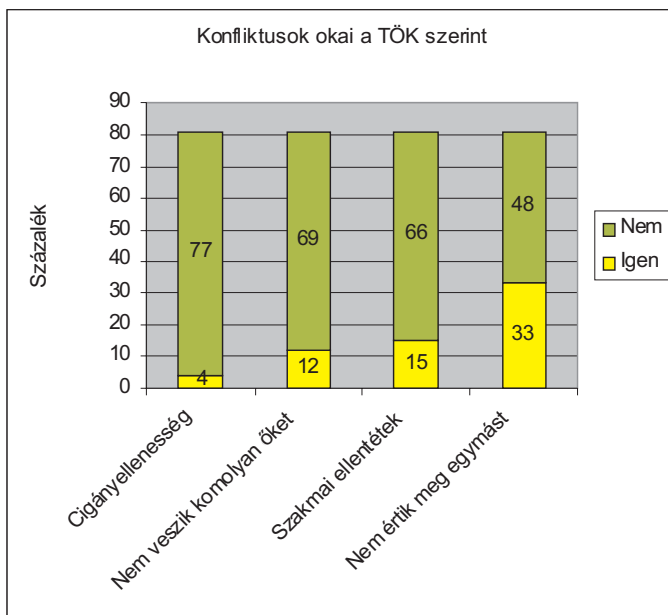

84. diagram

Elemzésünkéből világossá vált, hogy a CKÖ-k többsége (59 százalék) minden képviselőt illetően jó kapcsolatot és együttműködést alakított ki a Polgármesteri Hivatal apparátusával, 21 százalékban – ha nem is mindenki, de – a tagok egy része azért szintén ilyen kapcsolatot ápol. Meghatározónak mondható azon képviselők száma, akik csak formálisan tartják a kapcsolatot – ők valószínűleg az inaktív tagok közül kerülnek ki –, míg elenyésző kisebbség számolt be konfliktusos kapcsolatról. A polgármesterekkel való jó kapcsolatot mindenki fontosnak tartja, még nagyobb számban (66 százalék) számoltak be teljes harmóniáról, a kapcsolatok többi típusa az előző kérdésnél tapasztaltakhoz hasonló értékeket mutat. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a nagyobb városok-

ra, illetve elsősorban a megyeszékhelyekre jellemző leginkább a formális kapcsolat. Ez természetesen nem véletlen, hiszen egy nagyváros vezetése már nem „kézügyesség” kérdése, mint sok kisebb település esetében tapasztaltuk.

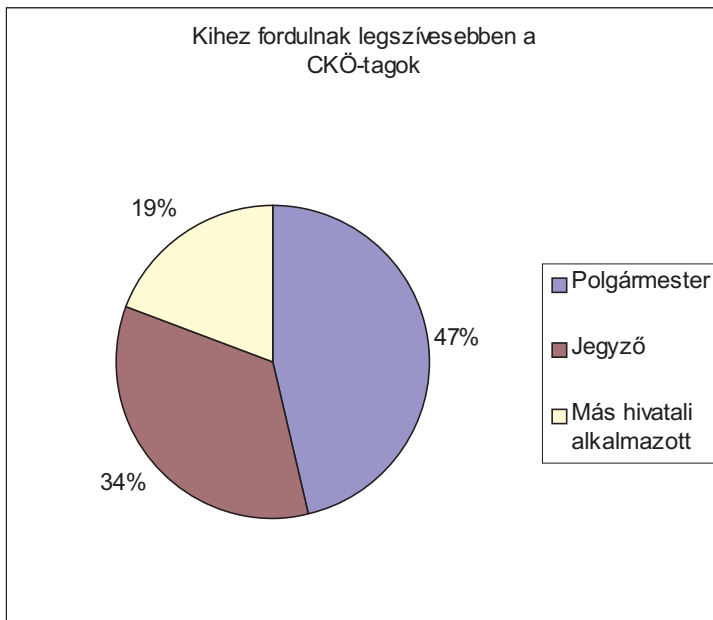
Az előbbieket még inkább fokozva elmondhatjuk, hogy a jegyzővel a leghatékonyabb a kapcsolat (72 százalék): ő az a személy, aki általában segítséget nyújt a jegyzőkönyvek elkészítéséhez, ülések levezetéséhez, és ellenjegyzi a kifizetéseket. Ha megnézzük grafikonunkat, az is látható, hogy egyvalakivel mégiscsak hiányzik a kapcsolat, vagy nem is tartják szükségesnek az együttműködést, és az nevezetesen a polgármester. Különösen a nagyobb településeken hiányzik a személyes kapcsolat, helyette hivatala jár el. A konfliktusok kialakulása pedig elsősorban a jegyzővel képzelhető el, mert ő az, aki a működés törvényességére ügyel, illetve beleszól a kifizetések ütemezésébe. De nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy számos ügyben a jegyző az elsőfokú államigazgatási hatóság, és ezért könnyen konfliktusba keveredhet – például gyermekvédelem, szabálysértés, építkezés stb. – a lakossággal, és ezen belül a romákkal is, és ha a CKÖ segíteni próbál, elkerülhetetlen az összeütközés, hiszen olyasmibe próbálnak beleszólni, ami alapvetően nem feladatuk.

85. diagram

A település vezetői szerint még ennél is ideálisabb az állapot. A polgármesterek szerint mindhárom kategóriában 90 százalékosan tökéletes együttműködés áll fenn. Elenyésző azon esetek száma, amikor konfliktusos helyzet alakulna ki a kisebbségi képviselőkkel. Ez már olyan szép, hogy nem is hisszük el

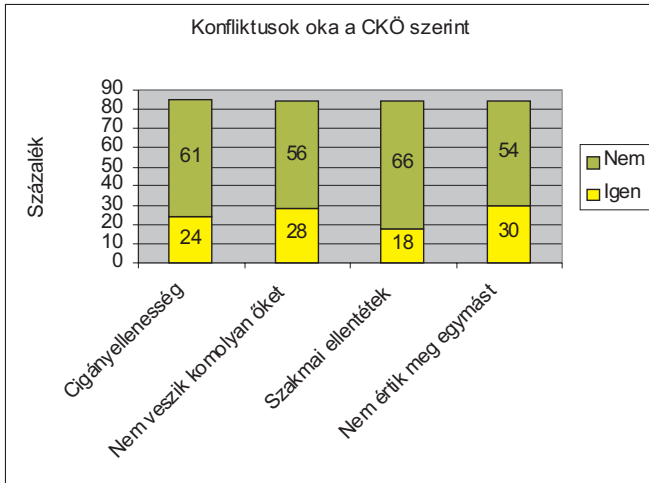
igazán. Megítélésünk szerint ezek az eredmények a kérdőíves módszerből következő személytelenség miatt alakultak így. Minden bizonnyal közelebb állnak az igazsághoz az interjúk kutatásból idézett benyomásaink.

86. diagram

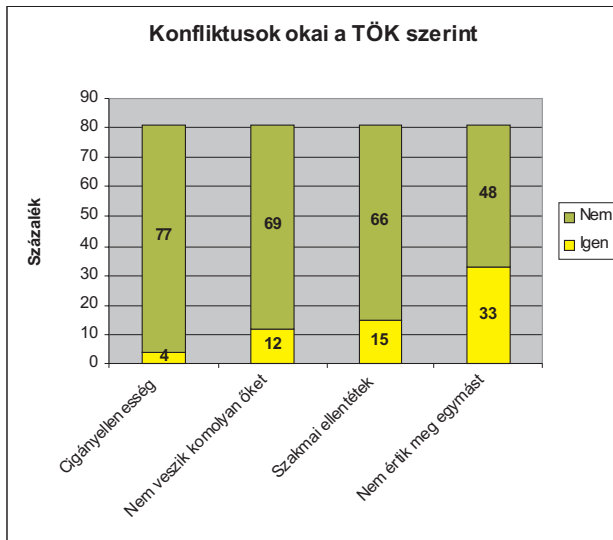
Arról is tudakolóztunk, kihez fordulnának elsősorban, ha a lehető legeredményesebben szeretnének elintézni egy ügyet. Ennél a kérdésnél – mint sok más esetben is – azt tapasztaltuk, hogy a személyes kapcsolatok a meghatározóak. Ezért, különösen kisebb településeken, a CKÖ-képviselők először a polgármestert keresik meg, de igen nagy számban bíznak a jegyzőkben is. Különösen nagyobb városokban fordul elő, hogy a hatékony ügyintézéshez szükségesnek ítélt személyes kapcsolat elsősorban a Polgármesteri Hivatal valamelyik alkalmazottjával alakul ki. A település vezetői gyakorlatilag megismételték az előbb felsorolt adatokat – 41, 40, 18 százalék –, így nincs okunk kételkedni a „bejártott” utak valódiságában.

Érdekelt minket az is, hogy mi okozhatja az esetleges konfliktusos helyzetet a település vezetői, hivatalnokai és a kisebbségi képviselők között. Vajon ez esetben személyes, szakmai ellentétokról van-e szó: magát a kisebbségi intézményt nem tekintik partnernek, vagy valamilyen mélyen gyökerező előítéleteket éreznek bennük.

87. diagram

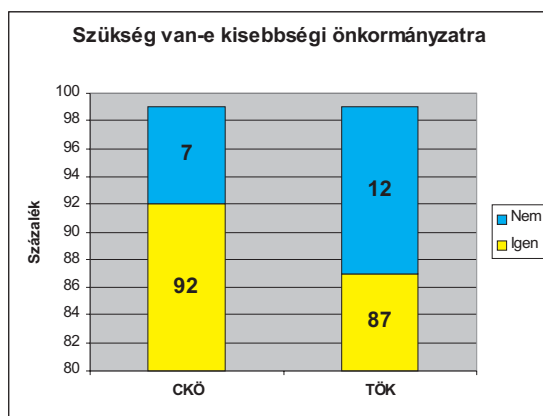
A válaszok – amellet, hogy 14 településen erről nem kívántak nyilatkozni – viszonylag egyenletesen oszlanak meg. Legkevésbé a szakmai ellentéteket érzik a konfliktusok okának, de elég magas arányban szerepel a cigányellenesség, még inkább az intézménynek is címzett lekezelés. A leginkább domináns oknak azonban az eltérő célokból és a meglévő kulturális különbségekből adódó meg nem értést nevezték meg. Lényeges eltérést tapasztaltunk azonban a települési vezetők válaszaiban.

88. diagram

Alapvetően elhatárolták magukat a cigányellenességtől, bár négy polgármester szerint ez igen is létező dolog, ami rányomja bélyegét az együttműködés minőségére. Nagyon kevesen mondták ki azt is, hogy az egész intézményrendszer a felkészületlen képviselőkkel együtt nem lehet igazán komolyan venni. Mivel ebben a két kategóriában a többség elhatárolódott a megállapításoktól, az utolsó két állítással magyarázták az esetlegesen felmerülő konfliktusok okait, hasonló nagyságrendben, mint a kisebbségi képviselők. Itt is domináns a más közegből és kultúrából érkező emberek ellentétének a feltételezése. Különösen a megyeszékhelyeken és a nagyvárosokban.

Végezetül ebben az adatfelvételben is megkérdeztük, vajon szükségesnek tartják-e a kisebbségi önkormányzatokat, és ha igen, akkor melyek azok az értékek, amelyek indokolják létüket.

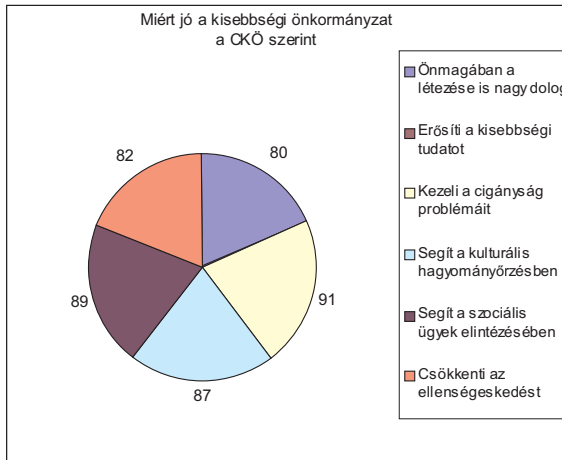

89. diagram

A válaszadók döntő többsége egyetértett abban, hogy jó az, ha létezik a cigány kisebbségi önkormányzat. Ezt így gondolták – szinte természetesen – a CKÖ-vezetők is, még ha valamivel alacsonyabb számban, de a települési vezetők is. A nemmel válaszoló cigány vezetők kizárólagosan a nagyobb községek-ből kerültek ki, míg a település vezetői közül az ellenzők – a megyeszékhelyek kivételével – minden településtípusból voltak, de legnagyobb számban a nagyobb községekben vélekedtek így. Ez jelenthet igazán személyes ellentéteket, de azt is jelezheti, hogy ilyen településnagyságnál jelentkeznek funkcionális problémák. A korábbi elemzésekből látható ugyanis, hogy a megyeszékhelyeken, tehát nagyvárosokban működő CKÖ-k kapcsolata a város vezetésével, valamint működésük sem rázza fel döntően a helyi cigány lakosságot. A nagy településeknek nem okoz gondot, hogy minden évben néhány millió forint plusztámogatást nyújtsanak, amit a kisebbségi vezetők alapvetően a működésre fordítanak. Így senkinek sem érdemes feszegetni a kérdést, a törvényt betartják, „jól elvannak”. A kisebbségi testület a kis települések esetében azért érzi szükségesnek – a következő kérdés bemutatásánál ez látható lesz majd –,

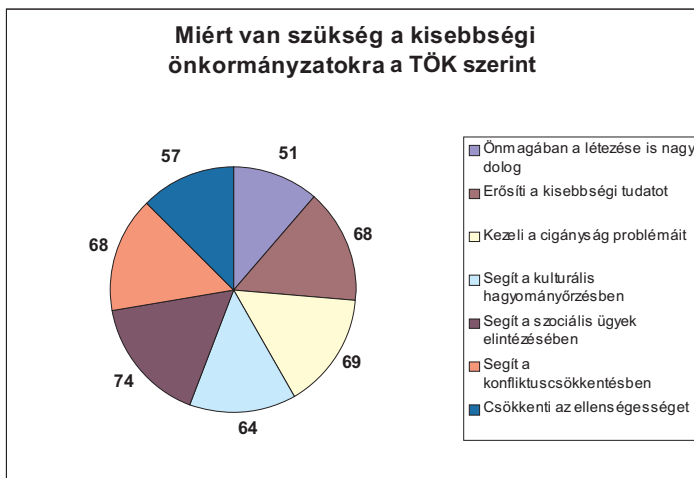
mert közvetítő szerepet tud betölteni a település vezetői és a roma lakosság között. A gond valahol „középen” lehet, mivel itt már olyan nagymértékben nem érzik szükségét a CKÖ hídszerepének, de a pénzügyi támogatás már megterhelő a település számára.

Melyek mégis azok az értékek, amelyek miatt a döntő többség a cigány kisebbségi önkormányzatok fenntartása mellett szavazott?

90. diagram

A kisebbségi képviselők között a feltett kérdésekre adott válaszok kiegyenlített eredményt hoztak. Kis különbségek csak az egyes kategóriák között mutatkoznak. A roma vezetők rendkívül optimistán és magabiztosan értékelték

91. diagram

saját testületük szerepét – 91 esetben szerintük „kezelik a cigányság problémáit”, tehát akár a kezükben is tarthatják a megoldás kulcsát. Sőt olyan kérdésekben is komoly kompetenciát tételeznek fel maguknál, amelyekben a jogszabályok alapján egyáltalán nincs hatáskörük. Így a szociális ügyintézésben betöltött szerepük erősen elgondolkodtató. Bizonyos szempontból igazat kell ezzel adnunk a Molnár-féle kutatásban⁷⁵ megfogalmazott következtetésnek, amely szerint a CKÖ-k szociális lobbi szerepkörben is meghatározzák önmagukat. Nézzük csak, mi erről a véleménye a települési vezetőknek, ők is ekkora jelentőséget tulajdonítanak-e a kisebbségi testületeknek.

A települési vezetők esetében adott válaszok elemzése során hasonlóan kiegyensúlyozott eloszlást tapasztaltunk, csak sokkal visszafogottabban. Míg általában a cigány vezetők több mint kétharmada értett egyet az állításokkal, a polgármesterek körében már a felére csökkent a lelkesedés a legtöbb kérdésben. Megítélésünk szerint ez már azt jelzi, hogy a települési vezetők közel a felének – kimondva-kimondatlanul – valamiféle problémája van a létrejött testületek hatékonyságát illetően. Erre a kérdésre válaszokat az interjúk kutatásunkban találtunk, ahol többféle módon értékelték a CKÖ-k szerepét. Az egyik községi CKÖ-vezető szerint akkor van értelme a munkának, ha valamit tenni is tudnak:

„Mindig azon az elven voltam, hogyha itt mi nem tudjuk a problémánkat megoldani, vagy úgy integrálódni a magyar lakosság közé, hogy nekünk jó legyen, és minket befogadjanak, tiszteljenek, akkor nem érdemes dolgozni.”

Az egyik terepmunkásunk azonban ennél pesszimistább véleménnyel is találkozott:

„Az elnök meglátása szerint bár a CKÖ egyáltalán nem képes a településen a cigányság problémáinak kezelését ellátni, kulturális téren pedig, ahogy mondja »nincs mit őrizni«, az együttélés terén legalább annyit elértek, hogy nincs »öldöklés« a faluban.”

A települési vezetők nagyon sokféle módon fogalmazták meg elégedetlenségüket az intézménnyel kapcsolatban. Volt, aki árnyaltan az egyéni érdekérvényesítés terepének tartotta a kisebbségi önkormányzatot:

„...szkeptikus vagyok az intézménnyel kapcsolatosan. Mert nem túl jók a tapasztalataim. A legnagyobb gond az, hogy éppen azt nem teljesíti, amire hivatott. Tehát annak a kisebbségnek az érdekképviselete nem valósul meg általuk. Sajnos, más-képp értelmezik a protekcionizmust, mint ahogy természetesen kellene, hiszen az egész roma lakosságot kellene képviselniük, ehhez képest sokkal szűkebb érdekeket nyilvánítanak meg.”

Más polgármester sokkal radikálisabban fejtette ki véleményét:

„Igazán elmondanám az én véleményemet és ez a település cigányainak a véleményével is megegyezik, hogy nincs szükség a településünkön cigány kisebbségi önkormányzatra. Mert igazán nincs is előttük megfogalmazva, hogy miért is jöttek ők lét-

re, mi volna a feladatuk? Hogyan tudnánk segíteni a cigányság helyzetén? Egyetlen, amit ők meg tudnak valósítani, hogyha valami sérelem éri őket, vélt vagy jogos, mindegy, akkor szaladgálnak az igazuk után. Ugyanannyi sérelem vagy még több is érheti a magyar lakosságot, de nekik nincs kihez szaladni! Azt hiszem, ha van Magyarországon egy törvény, egy alkotmány, és az mindenkire nézve kötelező, semmi sem jogosít fel senkit, hogy ő valamilyen kisebbséghez tartozik, és megpróbáljon nekik ezáltal több jogot kreálni, hogy ők még szaladjanak fűhöz-fához. Pont a magyar állam különbözteti meg őket ezzel, sokkal jobban megvoltak a tanácsi rendszerben. [...] Itt a diszkriminációt ezáltal a törvényhozás csinálja. Mi szükség van erre? Ha ők egyszer magyar állampolgárok, ez a törvény mindannyiunkra kötelező, akkor semmi szükség erre. Hasznát nem látom. Rengeteg pénzt kidob ezzel is az állam. Elég volna egy szószóló, az sem igazán szükséges.”

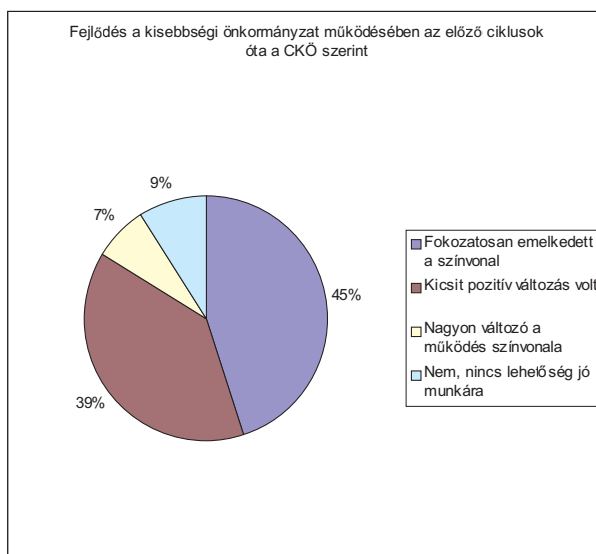
Természetesen voltak olyanok is, akik nagyon reálisan látták a helyzetet:

„Úgy gondolom, a cigány kisebbségi önkormányzat helyzete sajátos, mert a cigányok helyzetét a gyenge szociális körülmények eléggé meghatározzák, ami azt jelenti, hogy ők ezzel küzdenek. Tehát az önkormányzati szervezeti forma nem biztos, hogy a legjobb megoldás. Hiszen a lengyel és a görög kisebbségi önkormányzat működése sokkal zökkenőmentesebb, hiszen őneikik nem szociális problémáik vannak, hanem hagyományosan a kultúrájukat szeretnék ápolni a kisebbségi önkormányzat keretein belül. [...] Csak azt tudnám elképzelni, hogy jelentős anyagi ráfordítással, állami támogatással, óriási összegeket kell fordítani képzésre, oktatásra, ezáltal munkalehetőségek biztosítására, ezáltal lakhatási feltételek javítására, kulturáltabbá tételére. Ezek azok a területek, amelyeken tudunk előrelépni, mert nagyon sokan már felismerték, hogy a segélyezés mint olyan órákig tudja csak legfeljebb kezelni a problémákat, tehát itt nem azt látom én fontosnak, hogy működik vagy nem jól működik a kisebbségi önkormányzat, hanem hogy társadalmi összefogással hosszú időszakon keresztül, jelentős anyagi ráfordítást kellene...”

Visszatérve előbbi grafikonunkhoz, érdemes figyelni arra is, hogy a legmagasabb értéket a szociális ügyek elintézése kapta a válaszok közül. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a roma vezetők tartanak igényt a szociális ügyekbe való beleszólásba, hanem a települési vezetők szinte örülnek ennek, sok esetben – már a működésnél ismertetett módon – próbálják rájuk testálni a dolgot, hiszen ebben a kérdésben általában valóban a roma lakosság a leginkább érdekelt. Mindez azt jelzi, hogy sok esetben a települési önkormányzat „nem bír a problémával”, szívesen megszabadulna tőle, de ezt törvényesen nem teheti, hiszen éppen ez az önkormányzat alapfeladata. De jelezheti azt is, hogy szükség lenne törvényesen egy olyan közvetítő, mediációs közegre is, amely az emberek jobb ismerete révén segítene ezeknek az ügyeknek a kezelésében. Persze anélkül, hogy ezzel oly módon etnicizálnánk a problémát, amely könnyen kirekesztéshez vezethet.

Végezetül megkérdeztük, hogy beigazolódott-e az a jogalkotói és társadalmi várakozás, miszerint a rendszerváltozás után éledő közélet hosszú távon „belenő feladatába”, azaz egy hosszú tanulási folyamat után egyre sikeresebben fognak működni a kisebbségi önkormányzatok is. Ennek a folyamatnak a meglétére vagy hiányára is kíváncsiak voltuk, amikor olyan településeket vá-

lasztottunk mintánkba, amelyekben már a harmadik ciklusban alakult meg a cigány kisebbségi önkormányzat. Hiszen az első ciklus idején végzett kutatásunk során⁷⁶ is arra az egyöntetű véleményre jutottak a kisebbségi és települési vezetők, hogy az a ciklus csak a tanulás időszaka lehetett. Nézzük tehát, történt-e előrelépés. Az infrastrukturális és személyi kérdésekben ugyanis – ha nem is döntő áttörést, de azért lassú fejlődést jelentő – előrelépést tapasztaltunk.

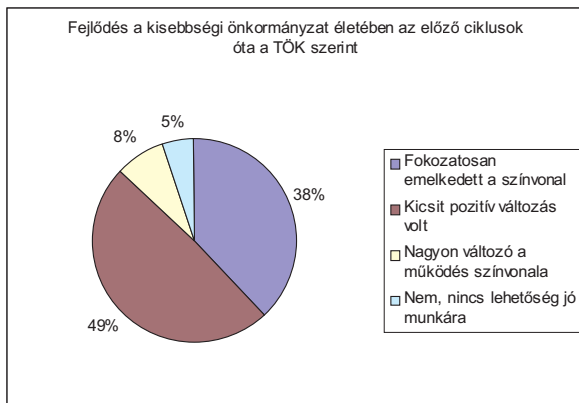

92. diagram

A kisebbségi önkormányzati vezetők pozitív értékelése alapvetően meghatározó véleménynek számít az értékelés során. Mindamellet – hasonlóan a kutatás során szerzett benyomásainkhoz – ők is csak egy nagyon szerény, lassú, fokozatos változást vélelmeztek, de azt nagyon határozottan. Azért nem hanyagolható el annak a 15 CKÖ-vezetőnek a véleménye sem, akik alapvetően reménytelen küzdelemnek érezték az eltelt éveket, és inkább csak helyben járásnak érezték munkájukat.

A települési vezetők szinte ugyanakkorának gondolták a lassú előrelépés tényét, bár az arányok belső eltolódására érdemes figyelni: náluk a „kicsit pozitív változás” volt a domináns, a fokozatosan emelkedő színvonal helyett. Tőlük megkérdeztük azt is, hogy a három ciklusban működő CKÖ-k közül melyikkel tudtak leginkább együttműködni. Válaszukban mindössze 7-en voltak, akik azt mondták, hogy egyikkel sem, 39-en pedig mindhárommal zavartalanul ítélték meg a kapcsolatot. A többiek esetében pedig ciklusonként emelkedett a jó együttműködést jelző szám – 5, 14, 35 –, tehát ez a lassú fejlődést jelezheti.

⁷⁶ Kállai 1998: i. m.

93. diagram

Végezetül, ha összegezni szeretnénk a cigány kisebbségi önkormányzatok működésére és fejlődésére vonatkozó külső, vagyis települési önkormányzati értékelések, illetve a belső, vagyis kisebbségi önkormányzati önértékelések tanulságait, akkor a következő megállapításokra juthatunk. Mindkét vélemény szerint a kisebbségi képviselők között nagyon jó az összhang és az együttműködés. Ezt a megállapítást azonban – bár lényegesen kisebb mintán készült – interjú kutatásunk nem igazán támasztotta alá. Mottószerű az egyik települési vezető megjegyzése:

„Szerintem nincs szükség CKÖ-ra, mert ilyen szinten nem képesek tenni azért, amire működésük hivatott lenne. Állandó szakmai segítséggel természetesen képesek eredményeket elérni, de a hozzáértés hiánya alapvetően hátráltatja őket, amin változtatni sem lehet.”

Mindezek mellett a település vezetői gyakran beszámoltak konfliktusokról, és sok kisebbségi elnök a munkavégzésben betöltött saját szerepét emelte ki inkább. A helyi hivatali szervekkel és személyekkel a kapcsolat többségében jónak mondható, de ez nem is lehet nagyon másképp, hiszen a kisebbségi testületek sok tekintetben kiszolgáltatottak a településnek, ezért lehetőség szerint kerülnek a konfliktusokat. Ha viszont probléma adódik, akkor az akár a gyűlölködésig is fajulhat. E konfliktusok alapvető okaként sorolták fel a szakmai elmentéket, de meghatározó módon az „egymás meg nem értése” a kulturális, szocializációs indíttatás másságában és az elérendő célok különbségében jelentkezett leginkább. A roma képviselők hangsúlyosan említették a cigányellenességet és az egész intézményrendszer lenézését, mellőzését, a többségi vezetők viszont ettől kategorikusan elhatárolódtak, bár nem tagadták e jelenségek létezését sem. Abban a kérdésben mindenki egyetértett, hogy szükség van cigány kisebbségi önkormányzatokra – a roma képviselők határozottan képviselték ezt az álláspontot, a települési vezetők kevésbé voltak kategorikusak ebben a kérdésben, de azért többségük így nyilatkozott. A nagyobb községek

vezetői viszont fölöslegesnek érezték az intézményt. Annak pozitív indokait, hogy miért is van szükség kisebbségi önkormányzatokra, a törvényi elismertségben, a kulturális identitás megőrzésében, a konfliktuskezelésben, egymás jobb megismerésének elősegítésében, de leginkább a szociális problémák megoldásában történő közreműködésben jelölték meg. Ez utóbbi komoly funkcionális hiányt jelez a helyi önkormányzati rendszerben. Végezetül mindenki azon a véleményen volt, ha kis lépésekben is, de megindult a várva várt fejlődési folyamat, elmozdulás történt az első ciklus „csak a tanulás időszak lehetett” állapotából. Tehát minden probléma ellenére, mindkét oldal többsége szükségesnek és jónak tartja a kisebbségi önkormányzati rendszer fenntartását. A következőkben azt próbáljuk bemutatni, milyen irányban kellene mégis változtatni.